

УДК 343.3/.7

В. М. Підгородинський

СПІВВІДНОШЕННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОСЯГАННЯ НА ЧЕСТЬ І ГІДНІСТЬ ЛЮДИНИ З КРИМІНАЛЬНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ

Постановка проблеми. Честь і гідність людини охороняються державою. Ця охорона передбачає, зокрема, встановлення юридичної відповідальності за порушення права людини на повагу її честі та гідності. Зазначене, як видається, – одна з небагатьох тез щодо охорони вказаних прав людини, що не викликає заперечень. Проте дискусії розпочинаються, як тільки мова заходить про те, за допомогою якого саме виду юридичної відповідальності найбільш ефективно здійснюватиметься така охорона.

Існування в сучасній Україні цивільно-правової відповідальності за посягання на честь і гідність людини, фактична відсутність кримінальної відповідальності за такі діяння та, крім того, невдалі спроби криміналізувати наклеп та образу, здавалося б, поставили крапку в питанні про співвідношення кримінальної відповідальності за посягання на честь і гідність з іншими видами юридичної відповідальності. На нашу думку, такий висновок робити зарано. Його передчасність обумовлена переважно неодноразовими спробами відновити кримінальну відповідальність за посягання на честь і гідність людини. Немає необхідності перераховувати законопроекти, якими пропонувалося внести зміни до Кримінального кодексу України (далі – КК України), посиливши таким чином кримінально-правову охорону честі та гідності особи, не варто тут цитувати й наукові роботи, автори яких вважали помилковим крок щодо відмови від кримінальної відповідальності за образу й наклеп, потрібно тільки спробувати знайти правильну відповідь на питання про те, чому протягом більше десяти років час від часу порушується та сама проблема, вносяться ті самі ініціативи. Не можна ігнорувати й інші мотиви, визначальні для автора певного законопроекту чи публікації, проте не зовсім коректно стверджувати, що прагнення вдосконалити охорону честі та гідності людини стали зручним прикриттям для них. Та й несерйозною виглядатиме підозра до кожного, хто пропонує дискусійні ідеї.

Таким чином, співвідношення кримінальної відповідальності за посягання на честь і гідність з іншими видами юридичної відповідальності – питання не вичерпане. Інтерес до порушеної проблеми, що час від часу спричиняє сильні хвилювання суспільної думки, вказує на необхідність подальшого дослідження цієї теми, враховуючи при цьому її аж ніяк не надуману значимість і спираючись на сучасні тенденції суспільного розвитку. Взвзявши до уваги актуальність порушеного питання та його велике значення для повнішої охорони прав людини, ставимо за мету дослідити співвідношення цивільно-правової відповідальності за посягання на честь і гідність людини з кримінальною відповідальністю.

Виклад основного матеріалу. Положення цивільного законодавства, на які хотілося б звернути увагу, передбачають, що право на повагу до гідності й честі

є особистим немайновим правом фізичної особи (стаття 270 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України)). Кожен має право на повагу до його гідності та честі. Гідність і честь фізичної особи є недоторканими. Фізична особа має право звернутися до суду з позовом про захист її гідності та честі (частина 1 статті 28, частина 1 статті 68 Конституції України, стаття 297 ЦК України). Особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав. Моральна шкода полягає, зокрема, у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи. Моральна шкода відшкодовується грішми, іншим майном або в інший спосіб (стаття 23 ЦК України). Фізична особа має право на захист свого особистого немайнового права від протиправних посягань інших осіб. Захист особистого немайнового права здійснюється способами, встановленими ЦК України, або іншим способом (стаття 275 ЦК України). Крім того, ЦК України закріплює право фізичної особи, особисті немайнові права якої порушено внаслідок поширення про неї та (або) членів її сім'ї недостовірної інформації, на відповідь, а також на спростування цієї інформації (стаття 277); нарешті, заборону поширення інформації, якою порушуються особисті немайнові права: якщо особисте немайнове право фізичної особи порушене в газеті, книзі, кінофільмі, телепередачі, радіопередачі, які готуються до випуску у світ, суд може заборонити розповсюдження відповідної інформації. Якщо особисте немайнове право фізичної особи порушене в номері (випуску) газети, книзі, кінофільмі тощо, які випущені у світ, суд може заборонити (припинити) їх розповсюдження до усунення цього порушення, а якщо усунення порушення неможливе – вилучити тираж газети, книги з метою його знищення (стаття 278).

Норми про спростування розповсюдженої інформації передбачені, крім того, також іншими законами України. Так, порядок спростування розповсюджених інформаційним агентством відомостей, що, зокрема, принижують честь і гідність людини, визначений у Законі України «Про інформаційні агентства». Відповідні положення містяться також у Законі України «Про телебачення і радіомовлення» та Законі України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні». Тому знову актуалізується поставлене на початку статті питання: чи доцільно додатково вводити ще й кримінальну відповідальність за посягання на честь і гідність людини?

Мабуть, не викликатиме заперечень думка, висловлена М.П. Карпушиним і В.І. Курляндським: «Специфікою кримінального права є також те, що воно передбачає, як правило, кару за вчинений злочин, а не поновлення порушеного права <...> Юридична норма без примусу – ніщо. Сила юридичної норми полягає не тільки в моральному її авторитеті, а й в авторитеті інколи більш високому – можливості відповідальності за її недотримання. Без цього «регулююча» частина норми стає безсилою. Санкція, відповідальність роблять норму обов'язковою» [1, с. 1112].

Цивільно-правова відповідальність за посягання на гідність і честь людини переважно має компенсаційний характер, тобто насамперед має на меті відновити порушене право. Зокрема, спростування поширеної недостовірної інформації, яка принижує гідність і честь фізичної особи, скоріш за все покликане довести до відома людей, які могли ознайомитися з такою інформацією, її неправдивий

характер, і тим самим «відновити» попередню репутацію «потерпілого». На нашу думку, такий же характер має й право особи, стосовно якої поширена неправдива інформація, на відповідь.

Наслідки, що можуть настати в результаті порушення права людини на повагу до її гідності та честі (спростування неправдивої інформації й інформації, що принижує честь і гідність, вилучення тиражу друкованого засобу масової інформації, книги й так далі, заборона трансляції телепередачі або радіопередачі, відповідь особи, право якої порушене та інші) не є, на нашу думку, відповідальністю в її класичному розумінні. Насамперед це обумовлено тим, що зазначені способи захисту особистого немайнового права мають (чи принаймні повинні мати) позитивне значення для особи, право якої порушене, проте не завжди спричиняють якісь негативні наслідки для порушника. Так, абзац 3 частини 4 статті 277 ЦК України передбачає: «Якщо особа, яка поширила недостовірну інформацію, невідома, фізична особа, право якої порушено, може звернутися до суду із заявою про встановлення факту недостовірності цієї інформації та її спростування».

Про відновлюючий характер способів захисту особистих немайнових прав фізичної особи свідчить позиція Пленуму Верховного Суду України: «Суд не вправі зобов'язувати відповідача вибачитися перед позивачем у тій чи іншій формі, оскільки примусове вибачення як спосіб судового захисту гідності, честі чи ділової репутації за поширення недостовірної інформації не передбачено в статтях 16, 277 ЦК України» [2]. Безперечно, примусове вибачення може розглядатися як форма «реабілітації» потерпілого в очах оточуючих. Проте за своєю суттю воно не є подібним до порушення у вигляді поширення інформації, що принижує честь і гідність людини, на відміну від, наприклад, права вимагати спростування такої інформації.

У контексті сказаного не можемо погодитися з І.В. Саприкіною, яка в авторефераті дисертації серед основних функцій захисту честі, гідності, ділової репутації фізичних осіб називала також функцію покарання [3, с. 7]. Вважаємо, що, говорячи про покарання, можна взяти за основу визначення, закріплене в КК України. Так, спосіб захисту особистих немайнових прав фізичної особи так само може мати примусовий характер (як і покарання), проте, наприклад, спростування недостовірної інформації, поширеної в ЗМІ, здійснюється незалежно від вини особи, яка її поширила (а покарання в розумінні КК України застосовується тільки до особи, визнаної винною у вчиненні злочину). Крім того (і це, очевидно, найголовніше), покарання застосовується також із метою кари, проте цього аж ніяк не скажеш про засоби захисту особистих немайнових прав фізичної особи.

Проте підтримуємо таку точку зору І.В. Саприкіної: «...позицією багатьох представників ЗМІ було й залишається те, що спростування, на їх думку, – це покарання, а тому зобов'язання надрукувати спростування повинно бути прямо пов'язано зі встановленням вини. Проте <...> суд керується зовсім іншими правилами: вина й відповідальність встановлюються лише під час визначення особи, обов'язок якої – компенсувати моральну шкоду, і під час з'ясування розміру такої шкоди. Спростування – це не відповідальність, а такий самий обов'язок ЗМІ, як і друк будь-якої іншої інформації. У зв'язку із цим ЗМІ публікують спростування за умови повної відсутності вини та звільнення від відповідальності за розповсюдження

неправдивих відомостей. Саме це є одним зі способів і гарантій захисту прав особи, щодо якої поширено спірні відомості» [3, с. 17].

Відшкодування моральної шкоди є не тільки компенсацією для потерпілої особи, а й водночас стягненням для особи, яка поширила неправдиву інформацію та/або інформацію, що принижує честь і гідність людини. У цьому розумінні можна визнати певний каральний вплив відшкодування моральної шкоди як способу захисту особистого немайнового права фізичної особи. Інша справа – наскільки дієвою та співрозмірною буде така компенсація. Звичайно, вона може стати належним відшкодуванням потерпілій особі, проте чи завжди буде так?

У деяких інших ситуаціях чинне законодавство України не встановлює обмежень щодо притягнення особи одночасно до кримінальної й до цивільно-правової відповідальності. Так, новий Кримінальний процесуальний кодекс України (як і Кримінально-процесуальний кодекс України 1960 року) містить норми про цивільний позов у кримінальному провадженні. Відповідно до частини 1 статті 128 КПК України 2012 року особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та/або моральної шкоди, має право під час кримінального провадження пред'явити цивільний позов до підозрюваного, обвинуваченого або до фізичної чи юридичної особи, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння. Інакше кажучи, зовсім не викликає заперечень необхідність існування кримінальної відповідальності за завдання, скажімо, середньої тяжкості тілесних ушкоджень і цивільно-правової відповідальності у вигляді обов'язку відшкодувати завдану цими діяннями моральну шкоду. Для охорони честі й гідності достатньо цивільно-правових способів захисту.

У попередніх роботах ми вже звертали увагу на негативні, в окремих випадках навіть суспільно небезпечні, наслідки порушення права людини на повагу до її честі й гідності. Згадаємо хоча б положення статті 120 КК України, яка визнає можливість доведення особи до самогубства також внаслідок систематичного приниження її людської гідності. Чому ж тут не спрацьовує наявний механізм цивільно-правового захисту честі й гідності людини? Реакція кримінального права буде запізнілою. Інакше кажучи, невже варто чекати досить-таки тяжких наслідків для того, щоб відреагувати? Ми також наголошували на тому, що погроза розголошення відомостей, які принижують честь і гідність людини, може стати досить дієвим засобом досягнення певних цілей винної особи. Аналіз низки положень КК України дає можливість порівняти погрозу розголосити ці відомості з погрозою вбивства, знищення або пошкодження майна, однак, на відміну від двох останніх, погроза розголошення відомостей, що принижують честь і гідність людини, не є злочином. Водночас у такому випадку захистити своє право на повагу гідності й честі за допомогою визначених цивільним законодавством способів, на нашу думку, буде досить складно.

Наслідки, передбачені статтею 120 КК України, є одним із небагатьох можливих варіантів впливу на людину принижень її гідності й честі. Останній законопроект про криміналізацію наклепу, що спричинив таку велику хвилю дискусій

у минулому році, формулював це діяння як злочин із матеріальним складом. При цьому в примітці розкривалося поняття тяжких наслідків для випадку, якщо вони полягають у заподіянні матеріальних збитків. На нашу думку, матеріальні збитки скоріше можуть бути результатом поширення *відомостей, що підривають ділову репутацію особи*, однак не можна виключати й ситуації, коли вони є наслідком приниження честі й гідності людини. Зокрема, людина, перебуваючи під впливом поширюваної про неї інформації, що принижує її честь і гідність, вирішивши за будь-яку ціну якнайшвидше виїхати з міста, поспішно за безцінь продає все своє майно.

Г.В. Тимейко зазначає: «Ніхто не сумнівається, наприклад, у тому, що погрози чи інше психічне насильство можуть викликати завдання шкоди особі». Кращі представники російської медичної думки, насамперед академік І.П. Павлов, експериментально довели вплив зовнішніх подразників через кору головного мозку на всі без винятку процеси в організмі. Академік К.М. Биков зазначив: «Емоційні впливи можуть часто спричиняти в багато разів більший вплив, ніж будь-який фізичний фактор. <...> слово може спричинити глибокі зміни у всьому організмі». Великий спеціаліст із гіпертонічної хвороби Г.Ф. Ланг вважав: «Фактором, який викликає гіпертонічну хворобу, є перенапруження та психічна травматизація емоційної сфери». Член-кореспондент АМН СРСР професор Ф.О. Углов пише, що грубість і бездушність завжди «убивають» людину і морально, і фізично, вони не тільки розбещують душу, а й руйнують тіло [4, с. 50].

Таким чином, наслідки приниження честі й гідності людини можуть бути досить тяжкими, їх цілком можна вважати суспільно небезпечними. Не завжди в таких випадках достатньо засобів цивільного права для охорони й захисту відповідних прав людини. Зрештою, для особи, яка вирішила за допомогою приниження честі й гідності людини досягти деяких цілей, цивільно-правові заходи скоріш за все не будуть перешкодою: спростувати інформацію, відшкодувати моральну шкоду – це все-таки не позбавлення волі й навіть не громадські роботи. На нашу думку, в окремих випадках можливі зловживання відсутністю належної кримінально-правової охорони гідності та честі людини, чого не можна допускати.

Посягання на честь і гідність можуть полягати в різних діях і бути різними за ступенем їх суспільної небезпечності. Очевидно, встановлювати кримінальну відповідальність за одне образливе слово зовсім недоцільно. Однак треба рішуче припиняти систематичні приниження гідності людини й інші приниження, які уже в силу самого лише вчинення можуть завдати немалу шкоду людині й суспільству. Крім того, необхідно звернути увагу на те, що не тільки існує можливість примирення в межах розгляду справи в порядку цивільного судочинства, а й, наприклад, КК України передбачає можливість звільнення від покарання й відбування покарання, КПК України закріплює можливість укладення угоди про примирення. Ці інститути, з одного боку, спрямовані на поліпшення становища винуватої особи, а з іншого боку, деякі з них не усувають наслідків засудження особи за вчинення кримінального правопорушення, що ставить певні вимоги (в окремих випадках протягом тривалого часу, як, наприклад, під час звільнення від відбування покарання з випробуванням) до поведінки особи, яка вчинила таке правопорушення.

Висновки. Неправильно стверджувати, що наявність в Україні цивільно-правових засобів захисту гідності й честі робить безпредметними дискусії про встановлення кримінальної відповідальності за такі діяння. У багатьох випадках порушення права людини на повагу до її честі й гідності можуть мати тяжкі наслідки; тоді більш адекватною буде кримінальна відповідальність винуватої особи (можливо, у поєднанні з цивільно-правовою), проте аж ніяк не лише цивільно-правова. У зв'язку із цим актуальними залишаються питання формулювання злочинів, які посягають на гідність і честь людини, та внесення відповідних змін до КК України.

Література

1. Карпушин М.П. Уголовная ответственность и состав преступления / М.П. Карпушин, В.И. Курляндский. – М. : Юридическая литература, 1974. – 232 с.
2. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2009 р. № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09/print1334592740670861.
3. Саприкіна І.В. Захист честі, гідності, ділової репутації фізичної особи за законодавством України (за матеріалами судової практики) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / І.В. Саприкіна ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2006. – 20 с.
4. Тимейко Г.В. Общее учение об объективной стороне преступления / Г.В. Тимейко. – Ростов-на-Дону : Изд-во Ростовского ун-та, 1977. – 216 с.

Анотація

Підгородинський В. М. Співвідношення цивільно-правової відповідальності за посягання на честь і гідність людини з кримінальною відповідальністю. – Стаття.

У статті розглянуто питання співвідношення кримінальної відповідальності за посягання на честь і гідність людини із цивільно-правовою відповідальністю за відповідні порушення. Зроблено висновок про недостатність лише цивільно-правової охорони честі та гідності людини в сучасній Україні та про необхідність встановлення кримінальної відповідальності за посягання на гідність і честь людини.

Ключові слова: цивільно-правова відповідальність за порушення права людини на повагу її гідності та честі, кримінальна відповідальність.

Аннотация

Подгородинский В. Н. Соотношение гражданско-правовой ответственности за посягательства на честь и достоинство человека с уголовной ответственностью. – Статья.

В статье рассматриваются вопросы соотношения уголовной ответственности за посягательства на честь и достоинство человека с гражданско-правовой ответственностью за соответствующие нарушения. Сделан вывод о недостаточности только гражданско-правовой охраны чести и достоинства человека в современной Украине и о необходимости установления уголовной ответственности за посягательства на достоинство и честь человека.

Ключевые слова: гражданско-правовая ответственность за нарушение права человека на уважение его достоинства и чести, уголовная ответственность.

Summary

Podgorodinskiy V. N. The ratio of civil responsibility for the violation of the honor and dignity of persons with criminal liability. – Article.

The article considers the correlation of criminal responsibility for encroachment on honor and dignity and civil liability for those violations. The author makes conclusion about lack of a civil protection of honor and dignity in modern Ukraine and the need to establish criminal liability for violation of human dignity and honor.

Key words: civil liability for violation of human dignity and honor, criminal liability.